

Ványai Fehér József

Nagyapám, Nagyszalonta, Arany, Toldi

Nagyszalonta olyan titok nagyapám életében, amelynek tökéletes megfejtése már nem várható, pontos magyarázatát én sem tudom, és nem gondolom, hogy ennyi idő távolából erről biztosat mondhatna bárki.

Salamon Lászlóné, Gizi néni (nagyapám egyik lánytestvérének lánya) mesélte nekem, amit aztán levélben is megerősített, hogy 1910, vagyis 12 éves kora körül nagyapám elszökött, világgá ment otthonról – Endrődről Nagyszalontára. Giricz Elek, István apja, az én dédnagyapám negyvenévesen hunyt el (felesége csak néhány évvel élte túl), négy árvát hagyva maga után.

Nem nehéz rávilágítani arra az összefüggésre, hogy apja halála igencsak megviselte a kiskamasz Istvánt, aki éppen akkoriban végezte el az elemi iskola negyedik osztályát. Valószínűsítem, hogy jó esze volt, de nem tanulhatott tovább, ezért lázadt fel a kényszerből meghozott szülői döntés ellen. Istvánnak legidősebb gyermekként kenyérkeresővé kellett válnia, cselédnek adták, hiszen rajta kívül három éhes száj tátogott otthon, plusz az anyja is betegeskedett. Mivel öccse, Vince is okos, tehetséges volt, felnőttként vagyonos gépész lett belőle Gyomán, feltételezem, hogy István sem tanult rosszul.

S hogy miért éppen Nagyszalontára szökött a korai felnőtté válás elől? A XX. század elején már élt Arany János kultusza, Toldi Miklós legendáját pedig elemi iskolában is tanították, ezért elképzelhetőnek tartom, hogy a gyerek fantáziáját megmozgatta a bivalyerős, igazságot kereső, mindig győzedelmeskedő hős, aki a nehéz fával Buda felé mutatja az irányt. Istvánka kíváncsi lett a rejtelmes, mesés városra, Szalontára, amely nincs is olyan messze lakóhelyétől.

Hogy Szalontára szökött, tehette, hiszen 1910-ben már volt ezen a vonalon vasút. Nyilvánvaló, hogy Istvánka a Gyoma–Dévaványa–Körösladány–Szeghalom–Vésztő–Okány–Sarkadkeresztúr–Sarkad–Szalonta vonalon utazott – hol kellett átszállnia, ez utólag bizony kinyomozhatatlan. Még az is lehet, hogy sehol. A szökevény közlekedését határátkelés sem zavarta, hiszen 1910-ben, évtizeddel Trianon előtt Szalonta még a miénk volt.

S milyen az élet! Én ezt az egész történetet 2010 körül hallottam először Gizitól, anyám halála s jó másfél évtizeddel azok után, hogy nekem is kedves városom lett Nagyszalonta. Többször jártam ott, először még rendszerváltás előtt, családommal felfedeztük a Csonka-tornyot, az Arany-múzeumot, Sinka István szülőházát, a Zilahy Lajoshoz köthető helyszíneket, a piacot, a templomokat, a híres főteret. Bevallom, a kilencvenes években kicsit üzleteltünk is, mert Romániában akkor olcsó volt a benzin, a duty free-ben az áru, a belvárosi kis üzletekben az arany,

miegymás. Ekkor eszembe sem jutott, hogy nagyapám 12 éves korában ugyan-ezen utcákat róttá, mégis, mintha a hajdúváros különös varázsa rabul ejtett volna engem is. Azóta is voltam ott, mióta fülemben jutott a kis történetecske. Megtettem a vasútállomástól a centrumig vezető utat, amelyet valószínűleg nagyapám is, kerestem őt, de nem találtam, a köveken fiatal lányok körömcipőit kopogtattak időtlenül.

Istvánka a monarchiasárga falakat bámulja a gyomai vasútállomáson. Tizenkét évesnél fejlettebb fiú, ezért nem túl feltűnő, hogy egyedül van. Bajsza még nem serked, avagy „legénytoll sem pelyhedzik állán”, de magasabb és erősebb, mint társai, karizma duzzad az ing alatt. Az élet hamar felnőttest csinált belőle.

– Egy jegyet kérek Nagyszalontára! – próbálja a leghatározottabban, szándékosan mélyített hangon kimondani, ösztönösen úgy, hogy ne vegye észre senki, kiskorú még. A vasútállomás Gyomán van, ő pedig a szomszédból, Endrődről való, itt nem ismerik, a véletlen számlájára lesz írható, ha lebukik.

A szénfekete mozdonyból kicsap a füst és a gőz, a kalauz sípjába fúj, indulás. Két Körösön (vagy, ahogy ő mondja, Körözsön) is átvág a szerelvény, a tájban elfojtott sikítás feszül, a vasúti hidak rácsozata, mint kitárt szárnyú madár suhan el az ablak előtt. („El innen, innen el!”)

A kalauz alaposan megnézi Istvankát, mikor elkéri tőle a jegyet, biztosan a korát latolgatja, s hogy jelentse-e az esetet a csendőrségen, ha Vésztőn kicsit megpihennek. A hivatalos ember aztán mégsem fordul átszálláskor a hatósághoz, mert a táskák látványa meggyőzi: a kissé valóban furcsán viselkedő fiúcska gimnáziumba, kollégiumba készülhet, elvégre hamarosan vége a nyárnak.

Szikes puszták és artéri erdők váltogatják egymást, Okányban piaci kofák szállnak fel, kosárból libanyak nyúlik ki, a másikon összekötött lábú csirke szenved. Istvánka fejében azt kattogják a sínek: „Nem szeretnek, nem tanulhatok, nem szeretnek, nem tanulhatok!”

De mi lehetett az ok, az erő, amely a kölyök-Istvankát a szülői háztól a vasútállomásig (és tovább, messze) vitte? Egészen pontosan 113 esztendő után ezt biztosan megmondani lehetetlenség, ám valószínűsíteni lehetséges. Nem nehéz kitalálni, hogy családi konfliktus állhatott a háttérben, még hozzá nem is a legegyszerűbben elemezhető közűl való. Giricz Elek 40 évesen halott, ha minden igaz, kútásás közben omlott rá a kút – bár, mint köztudott, a paraszti erkölcs gyakran nem engedte néven nevezni a tragikus haláleset valódi indítékát (már ha volt olyanja egyáltalán), tehát történhetett az másként is. Akár így, akár úgy, apja halála nagyon fájhatott neki, miként a többi gyereknek, az özvegynek is. Istvánnak, mint legidősebb fiúnak, szinte családfenntartóvá kellett válnia, legalábbis cselédként.

Szóval nem tanulhatott az elemi iskola elvégzése után. Pedig, hogy jó képességekkel bírt, őrzi a családi legendárium, fogékony esze különösen a humán ismereteket szíppantotta gyorsan magába.

S hogy miért éppen Nagyszalonta felé vette az irányt? Ez sem lehetett a véletlen műve, mert éppenséggel mehetett volna Mezőtúr, Szolnok, Budapest, Szarvas, Mezőberény, Békéscsaba, Debrecen, Szeged, sőt Nagyvárad felé is, de nem, ő éppen Nagyszalontát nézte ki magának, pedig rokonaink nem éltek ott. S a titok nyitja, vagy legalábbis az odáig elvezető kulcsszavak: Arany János, Toldi Miklós. Arany János 1910-ben már klasszikusnak számít, Toldi Miklós pedig a kor szupersztárjának, aki olvasás órákon lopta be magát a serdülők szívébe. Mert ne feledkezzünk el arról, hogy anno még nem volt se tévé, se rádió, de még film, mozi sem, nem beszélve internetről, Facebookról, mobilról. Maradt az irodalom, a könyv, az olvasás, a nyomtatott sajtó, az újság, s oktatási intézményben a tehetséges pedagógus, mint médium. A XX. század elején Vörösmarty, Petőfi, Arany, Jókai a kánon része, Toldi Miklós pedig Superman, Arnold Schwarzenegger, Sylvester Stallone egy személyben, ha nem is ül a hasonlat tökéletesen.

Szinte biztosra vehető, hogy István ismerte Arany Toldiját, az iskolában talált rá ez az első élmény, de valami filléres kiadásban otthon is meglehetett a kiadvány, legalább a Toldi, ha nem is a Toldi szerelme és a Toldi estélye. Toldi alakja az első pillanatban megfogta Istvánka lelkét, hiszen apja halála után ő is számkivetettnak, mellőzöttnak érezte magát, aki nem lehet az, akinek született, akivé rendeltetett. Magasabbra, tanulni vágyott, s kiscseléd-sorsra kárhoztatott az uraságnál.

Kiskamasz-nagyapám könnyen azonosulhatott Toldival, ámuldozhatott Miklós Arany János által többszörösen megénekelte, megörökített testi erején, de célul tűzhetette ki, hogy a hős nyomába szegődik. Példaképpül választotta, mert anyámtól tudom, ő pedig az ő anyjától, vagyis anyai nagymamámtól, hogy Istvánka korosztályában a legerősebb fiúk közé tartozott a faluban. Ez pedig, ha nem is ismerték el egyelőre kivételes képességeit, rangot jelentett a közösségben, mint Nagyfaluban Toldi Miklósnak.

Giricz István tehát igazságát keresni szökött Endrődről Nagyszalontára, hogy nehéz sorsa ellen fellebbezen, ha nem is mindjárt az Úristenhez, de Toldi Miklós élő legendáját keresve. Persze, ahogy az már ilyenkor lenni szokott, büntetni is akarta csonkává lett családját, anyján túl testvéreit, a két kisebb lányt, s kiváltképp a fiút, öccsét, Vincét, aki alig volt nála fiatalabb. Ismerős, emberi érzés lehet mindnyájunknak: büntetve szeretni.

Mert még egy konfliktus kínálja magát, amely szerepet játszhatott István cselengésében: Vincéhez való viszonya. Bár nem volt köztük az irigykedés, rivalizálás, gyűlölködés olyan mély gyökerű és kibékíthetetlen, mint Toldi György és Toldi Miklósé, de hogy Istvánban keletkeztek életét végig kísérő lelki sebek, az

egészen bizonyos. Vincét ugyanis inasnak adta anyja (vagyis dédnagymamám) Gyomára, iparos szakmát tanulhatott, s később két cséplőgépet tartott, az egyik legmódosabb gazdává nőtte ki magát a környéken, igaz, keményen megdolgozott érte – míg István cseléd a földbirtokosnál, később katona, orosz hadifogoly az első világháborúban (munkaszolgálatos a másodikban), s miután hazajött, maradt számára a tanyás gazdálkodás. Egész életében szegényparaszt volt, öt hold földnél többje sohasem lett, bár harcosan küzdött a fennmaradásért. Vincével ritkán találkozott, kigyót-békát (miként György Miklósról) ugyan nem kiabáltak egymásra, ám a két család azért nem járt össze.

Éjszaka hideg van a sarkadi vasútállomáson, Istvánka vacogva ül a forgalmi iroda előtti padon. Itt át kellett volna szállnia, de bámészkodással elmulasztotta a csatlakozást. Megéhezik. Kiszuperált iskolatáskájából, amelyet megőrzött és most magával hozott, előveszi a zsíros kenyeret és a fehér paprikát, majszolni kezdi.

Ekkor lép oda hozzá az állomásfőnök, aki felfigyelt az egyedül lévő fiúcskára, s ezt, késő este lévén, nem találja rendjén valónak. Magas, bajszos ember, szolgálati csakója alól őszes tincsek kandikálnak ki.

– Hát te?

– Hát én – keckedik István. Gyakran tesz így a felnőtteknek, mióta apja meghalt.

– Ne szemtelenkedj, mert nyakon csördítelek! Mit képzelsz magadról, te kis taknyos! Mit keresel éjszaka az állomáson? Neked már ágyban volna a helyed! Hová való vagy, merről jöttél, hová tartasz?

– Meghalt az apám.

A vasúti tiszt meglepődik, ilyen válasza nem számított, fél percbe telik, mire folytatja, addig gondolkodik, mit mondjon.

– Ez még nem jelenti azt, hogy kódoroghatsz a sötétben. Hová utazol, és miért?

– Szalontára.

– Osztán minek? Ott laksz, vagy másutt?

Ezekben a pillanatokban Istvánka rájön, hogy hazudnia kell. Nem szeret és nem szokott nagyokat füllenteni, de tudja, ha nem teszi, ez a barátságtalan, nagydarab, pocakos, recsegő hangú férfi nem hagy neki békét.

– Rokonokhoz megyek, a temetésre kérek kölcsön.

Ő sem érti, hogyan jutott hirtelen eszébe ez, de nincs sok ideje gondolkodni rajta.

– Hát anyád?

– Ő is beteg, engem küldött.

A vasutas hiszi is, nem is, s közben azon töri a fejét, szóljon-e a csendőröknek.

– No, maradj itt hajnalig, akkor megy a következő vonat Szalontára. De el ne mozdulj innen, mert hívom a hatóságot! S akkor majd kiderül, igazat beszélsz-e...

Istvánka nagyon megijed, behúzza fülét-farkát, mert bizony, a darutollasoktól iszonyatosan fél. Ébren várja be a vonatindulást.

Istvánnak kedvenc olvasmánya volt a Toldi, az első tizenkét fejezet, a trilógia két másik, hosszabb művét még nem ismerte. Az természetes, hogy a kötelező versszakokat („Ég a napmelegtől a kopár szik sarja”...) kívülről fújta, ám ő ezeken kívül is megtanult sok mindent belőle, ha nem is az egészet. Már a felütő két versszak megfogta a fantáziáját és szinte berántotta a folytatásba, elolvadt az olvasás gyönyörűségétől: „Mint ha pásztortűz ég őszi éjszakákon” ... A már ismerős soroknál sem érzett unalmat, mindig felizzott a fantáziája: „Egy, csak egy legény van talpon a vidéken”...

Ilyenkor mindig magára gondolt: ő az a legény, aki talpon van, egyedül a világ ellen. Ő a paraszt, tőle kérdi Laczfi hetykén: melyik út vezet Budára? S ő mutatja az irányt a nehéz fával.

És ő mondja, Toldival együtt: „Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek, / Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek: / Száz mérföld a világ, erre is, arra is:/ Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is.”... És azt is: „Most a szörnyű gyermek karját elereszté, / Fejét és szemeit búsan lefüggeszté, / S mintha most ocsúdnék forró-hiddeg lázból, / Tántorogva ment ki az apai házból. / Méne elbúsulva némán haragjában, / És leült az udvar távolabb zugában, / Ott fejét a térdén tenyerébe hajtá, / S zokogott magában, de senki sem hallá.” ...

S mintha még a kóborlás, vándorlás, elszökés ötletét is a Toldiból vette volna: „Nem születtem arra, érzem ezt magamban, / Hogy itt békamódra káka között lakjam: / Nem is teremtoztem béresnek, villásnak, / Hogy petrencét hordjak akárki fiának. / Már csak arra várok, hogy bealkonyodjék, / A világ mezőriül haza takarodjék. / És akkor nyakamba veszem az országot, / Szél sem hoz felétek énrólam ujságot.”...

Nem beszélve a hőstettekről, a megvadult bika lefogásáról Pesten, vagy a cseh vitéz elleni diadalról. Ezekről a fiú azt gondolhatta, hogy ha nagyobb lesz, ő is ilyeneket cselekszik. Álmodozott, s titkon remélte, a világ majd irigyli, csodájára jár.

Istvánka ülve alszik a szalontai vasútállomás várójában, le-lebicsaklik a feje. Elfáradt, hosszú út áll mögötte. Láta a várost, a Csonkatornyot a palotával, a templomokat, szemével lefotózta a főút kirakatait, megcsodálta a központi parkot, szétnézett a piacon, mint otthon a vásárban. Közel érzi magához ezeket a hajdú-ősökre visszaüti embereket, akik kemények, makacsok, komolyak, olykor talán még ridegek is, de nyíltszívűek, figyelmesek, s ha egyszer valakit megszeretnek, az soha többé nem lehet rossz. Egyvalakivel nem találkozott Szalontán: Toldi Miklóssal. Persze, nem is gondolta ő komolyan, hogy láthatja majd a híres szülöttet, elvégre nem gyerek már, nem hisz a mesékben, vonat hozta idáig.

És mégis, szinte látja maga előtt Miklóst, magába szívja szellemiségét. Benne van Toldi Miklós alakjának lényege a fiatal és felnőtt férfiak tekintetében, a parasztpolgári házak visszatükröződő ablak-szempárjaiban, a falakban, a városra boruló kék ég láthatatlan vonzásában.

Istvánka szépeket látott, de rosszakat álmodik. Halott apja kimeredt szeme kút mélyéről néz vissza rá, s hatalmasra nőtt mutatójával őt hívogatja. Testvérkéi, a kislányok és öccse kútkáva mögül leskelődnek rájuk. Istvánka az álomban nem tudja eldönteni, sírnak-e vagy rajta nevetnek, viaszfehér arcuk hol grimaszba rándul, hol mozdulatlanra dermed. Betűket formálnak a szájukkal, de hang nem jön ki a torkukon. Először homályos a lefelé keskenyedő nyílás mélye, aztán egyre sötétebb, majd mintha sírrá alakulna át a gödör. Istvánka maga mögött érzi anyja melegét, de nem simogathatja meg, mert az alaktalan test minduntalan kisiklik a kezei közül. Végül apja elmerül a hínárban, bőrét békalencse fedi, s a fiú hiába kapálózik, csak zuhan, zuhan...

Leizzadva ébred és arra, hogy leesik a padról, bár nem emlékezik semmire. Könyökét a padlóba üti, s valahogy beszorul a sarokba. Látja Szalontát és akármenyire gyerek is, megérti Toldi Miklós csodálatos egyéniségének lényegét, és megjegyzi magának egy életre. Ha nem is békél meg még a világgal, ha lelkén még nem is kezdenek begyógyulni a sebek, azt mindenesetre elhatározza: hazamegy, örökre.

Giricz István nem vált Toldihoz hasonlatos vitézzé, hőssé, de két világháborút kiszolgált és túlélte, ami – a történelemből ismerve a XX. század rémségeit – önmagában sem kis teljesítmény.

Nagyapám lovas ember volt, tanyás gazdaként tartott lovat, egyet biztos, de meglehet, többet is, kiscsikót, teherhúzó állatot, kancát és talán csődört. Hogy az első világháborúban lovas katonaként szolgált-e vagy gyalogosként, erről nincs forrás. Halvány emlékem alapja anyám történetecskéje, hogy a nagy háború idején nagyapám megmosta lábát és lecsutakolta lovát a Fekete-tengerben, de erre nem mernék megesküdni.

Az viszont biztosra vehető, hogy a két háború között a tanyája körül tartott lovat, s volt szekere, kocsija, ekéje, boronája, ilyesmik. Ha a földműveléshez nem állt rendelkezésére minden szükséges szerszám, a szomszédos gazdaktól kölcsönkérhetett, hiszen Szartost (Pusztacseg, a későbbi Ecsegfalva külterülete) akkoriban hozzá hasonló ötholdas törpebirtokosok népesítették be.

Legendás lova egy volt nagyapámnak, Lepke, legalábbis csak ennek az egynek az emlékét őrizte meg az emlékezet. Anyám felidézte, hogy amikor nagyapámat a második világháború idején munkaszolgálatra vitték, Lepkét is berendelték közmunkára, majd egy másik parasztembernek kiadták dolgozni. Ám az illető mostohán bánt Lepkével, ütötte-verte, s a szadizmust olyannyira túlzásba vitte,

hogy a vemhes ló vemhe megszakadt. A ló, elvesztvén kedves gazdáját, másnak nem húzott úgy, mint neki. Lepke egy életen át őrizte a testi és lelki sebeket, a belőle kirugdalt kiscsikó szívszorító hiánya, a bánat sohasem múlt el. Ahogy a front elvonult, s a háborúnak vége lett, nagymamának és anyámnak csak hosszas utánjárással sikerült visszaszerezni Lepkét.

Amikor nagyapám – Paksnál megszökve a második orosz fogság elől – hazatért, Lepke, anélkül, hogy gazdáját láthatta volna, legfeljebb a hangját hallhatta, egyszerre örömmel és panaszosan, felnyerített az istállóban. Emberi szem nem maradt szárazon a háznál.

Lepke tudott vad is lenni, ami egyszer majdnem tragédiát okozott. Anyám gyermekként segített nagyapámnak a szántásban, elől kantárszáron vezette a lovat, hátul István nyomta a földbe az ekét. Pihenőnél anyám közel állt a lóhoz, hozzá akart nyúlni, ám az csúnyán megrúgta. Nagyapám odaszaladt, gyorsan ölbe kapta a megijedt gyereket s berohant vele a tanyába. Szerencsére nem történt nagy baj, a lórúgás nem ért kényes szervet, ám amit nagyapám nagymamától kapott, azt nem tette ki az ablakba, kiadós szidalmakat zúdított az öreg fejére, meggondolatlansága, vigyázatlansága miatt. Lepke féltékeny lehetett szeretett gazdájára.

Lepke történetét talán még Arany János is tollára tűzte volna, és maga Toldi Miklós sem tagadná meg kései századok rajongóit, sokak mellett nagyapámat és engem.

Gergely Gábor: Palmetta motívum (kerámia)